
ВЕЛИКЕ РОЗСЕЛЕННЯ СЛОВ'ЯН

В. Д. Баран

Стаття розкриває процеси великого розселення слов'ян, що стало основою їх етномовної диференціації та формування зародків усіх сучасних слов'янських народів.

Процеси великого розселення слов'ян у середині I тис. ще не знайшли належної оцінки в історичній та археологічній літературі. Перші писемні повідомлення про них належать до VI ст. Вже готський історик Йордан у своїй «Гетиці», яка з'явилася в середині цього ж століття, з жалем писав, що слов'яни, колись підвладні готському королю Германаріху, «...тепер бушують повсюдно»¹. Вони не тільки громлять придунайські візантійські провінції, але поступово осідають в них. Візантійський імператор Маврикій (582—602 рр.), продумуючи тактику боротьби з варварами, у своєму творі «Стратегікон» радить підтримувати ворожнечу серед слов'янських вождів, яких у них багато і серед яких немає згоди. «...Не зайве декого з них прибрати до рук за допомогою обіцянок і дарунків..., а на інших нападати, щоб ворожість до всіх не привела (їх) до об'єднання або монархії»².

Слов'яни на візантійському пограниччі діяли і самостійно, і разом з іншими етнічними групами (готами, гунами, болгарами, аварами) то як їхні союзники, то як підлегли.

Пріск зустрічає слов'ян серед гунів у Панонії, навіть у ставці Аттілі³, у «Хроніці Фредегара» говорить про залежність слов'ян від аварів та використання їх останніми у нападах на Візантію⁴. Нерідко сама Візантія використовує слов'ян для захисту придунайських провінцій від кочовиків.

З другої половини VI—VII ст. слов'яни у Подунав'ї займають постійне місце. Дунай, подібно до Дніпра і Дністра, вписується до слов'янської народної традиції. Київський літописець з берегів Дніпра, віддавши належне біблійній традиції, історію слов'ян починає з Подунав'я. Він пише: «По довгих же часах сіли слов'яни по Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська. Од тих слов'ян розійшлися вони по Землі і прозвалися іменами своїми — (од того), де сіли, на котрому місці»⁵.

Чому літописець виводить слов'ян з Подунав'я, можна лише здогадуватися. Він першими називає подунайських слов'ян: морав'ян, чехів, білих хорватів, сербів, хорутан; другими — ляхів, від яких пішли віслянські поляни, лютичів, мазовшан і помор'ян, і лише третіми — дніпровські племена: полян, деревлян, а далі подвинських дреговичів і полочан, ільменських словен і повертається до сівер'ян. І хоч літописець пише, що слов'яни з Подунав'я виселились під тиском волохів, що «...чинили їм насильство», слов'янські племена фактично перераховуються за годинниковою стрілкою з півдня на захід — північ — північний схід і знову на південь до сівер'ян, які жили між Дніпром і Доном. Отже подунайські слов'яни, які сиділи на колишньому римському лімесі і були найближчими до античних цивілізацій, у зв'язку з чим найбільш відомі за писемними джерелами, утворили найраніші слов'янські держави і стали для літописця вихідною точкою при перерахуванні слов'янських племінних союзів. У цьому є своя логіка. Автору літопису, що писав наприкінці XI ст., були невідомі напрямки великого слов'янського розселення. Він подає ту географічну картину, що існувала в його часи, як історична данність.

Слід додати, що й інші писемні джерела не подають будь-яких виразних орієнтирів, що вказували б напрямки великого розселення слов'ян до появи «на своїх місцях» племінних груп, названих у літописі. Тому не дивно, що літописна

Карпато-Дунайська концепція здобувала маститих прихильників, серед яких опинилися історики П. Шафарик, В. Ключевський, археолог І. Ляпушкін та інші, а сьогодні фактично літописні позиції енергійно відстоює талановитий лінгвіст О. Трубачов.

Археологія не знаходить ранніх доримських слов'янських поселень у Подунав'ї. Перші сліди незначних груп венедів (пам'ятки типу Етулії, пряхівські і злехівські старожитності) датуються в Подунав'ї не раніше III—IV ст. Масове заселення середнього і верхнього Подунав'я за археологічними даними припадає на VI—VII ст. — час виникнення у Подунав'ї пам'яток празько-корчацької культури⁶. Але ці історичні явища пов'язані з процесами розселення слов'ян.

Переселенські процеси практично мають перманентний характер. Але середина I тис. — це особлива епоха в історії Євразії, коли під тиском кочовиків починають рухатися цілі племена і народи. Вона відома під назвою великого переселення народів. Переселенські хвилі захопили і слов'янські племена, відселенські рухи яких надійно відображає археологія.

Зміни археологічних культур на історичній території слов'ян розкривають динаміку перегрупування і внутрішніх змін у середовищі слов'янських племен. Вони спостерігаються з рубежу нашої ери, коли слов'яни потрапляють у поле зору римських авторів, і тривають навіть у період слов'янської державності.

Під тиском племен пшеворської культури і гето-гепідів з північного заходу та зустрічних їм рухів сарматів із південних степів уже наприкінці I—II ст. якась частина венедів — носіїв зарубинецької культури пересунулася з Волині у Верхнє Подністров'я і на Південний Буг. Дещо пізніше, наприкінці II—III ст., частина дністровського населення відходить на північний схід — у регіони Дніпровського Лівобережжя. Останніми роками на Сумщині, Харківщині, і навіть Курщині відкрито поселення III—IV ст., які за характером жител, ліпного посуду, прясел та фібул з високим приймачем можна пов'язати з верхньодністровською групою черняхівських старожитностей. Вони розташовані поряд з пам'ятками київської культури. Можливо, зі згаданими процесами пов'язана й поява так званої етулійської групи пам'яток III—IV ст. у Буджацькому степу на території Молдови, у Моравії — пам'яток злехівського, а у Словаччині — пряхівського типів. Близькі пам'ятки IV—V ст. відкрито і в придунайській частині Сербії. У перших століттях н. е. починається поступова інфільтрація слов'ян на територію балтів та угро-фінів.

Однак усі помічені пересування невеликих груп слов'янського населення можна вважати такими, що викликані зовнішніми чинниками, перегрупуванням та відходом у Подунав'я готських та аланських племен, які, можливо, захопили з собою і якісь невеликі групи слов'ян.

Велике розселення слов'ян за межі прабатьківщини почалося лише в ранньому середньовіччі, хоч нерідко шляхами, започаткованими у римський період.

За даними археологічних досліджень слов'янське населення київської, а пізніше колочинської культур поступово просувалося на північ і північний схід, займаючи ліві притоки Дніпра аж до їх верхів'їв. В останні десятиліття навіть у Саратовському Поволжі відкрито пам'ятки лбищїнської та іменьківської культур, де поруч з місцевим субстратом простежується слов'янський компонент.

Якщо північні групи слов'янського населення Дніпровського Лівобережжя інфільтруються в ареали балтських та угро-фінівських племен, то правобережне населення склавів, представлене пам'ятками празько-корчацької культури, нарощує свою присутність у районах, де жили анти на правому і лівому берегах Дніпра, поступово змішуючись з ними, а в культурному відношенні поглинаючи їх. Як відомо, ім'я антів після 602 р. зникає зі сторінок візантійських хронік, а в середньодніпровській частині колишньої пенківської культури антів з'являються пам'ятки типу Сахнівки, празько-корчацькі витоки яких ні в кого не викликають сумніву. Інфільтрацію в глибину Лівобережжя нащадків склавів засвідчено пам'ятками волинцевської і роменської культур VIII—X ст. Їх межі сягають Сіверського Дінця і Дону. Далі на північний схід у Поволжя просувається населення колочинської культури. Слов'яни зустріли тут місцеве угро-фінівське населення, яке вони з часом поступово слов'янізують. Утворюється своєрідний симбіоз місцевого і прибулого населення, що відображає своєрідність матеріальної культури в цих областях (довгі кургани, сопки, наземні рублені житла, «Археологія», № 2, 1998 р.

банкоподібні форми посуду, своєрідність жіночих прикрас). Так у Верхньому Поволжі створюються передумови виникнення нового етносу, який можна поставити в основу зародження майбутнього російського народу.

Розселення слов'ян з ареалу київської і колочинської культур у північному та північно-східному напрямках відбувалося поступово, століттями і досить спокійно. Північно-східні кордони слов'янських старожитностей ще до виникнення Київської держави постійно розширювалися, виникали нові археологічні культури, в яких слов'янський компонент нарощувався і ніколи більше не зникав.

Найінтенсивніші потоки слов'янського населення були спрямовані на південь, до Дунаю та кордонів Візантійської імперії, шляхом, який проклали готи. Можна вважати, що розселення слов'ян на південь було викликане тими самими причинами, які обумовили відхід готів із приходом гунів у Північно-Західне Причорномор'я. Гуни, розбивши готів, чинили тиск на всі племена, які входили до готського об'єднання. З характеру археологічного матеріалу на місцях слов'янського переселення видно, що в ньому брало участь населення празької та пеньківської культур, яке займало територію дніпровського та дністровського басейнів. Археологічні джерела (датованих слов'янських поселень V ст. на території Південної Польщі між Віслою і Одрою немає) унеможливають включення цієї території до регіону, з якого починалося переселення слов'ян на південь, хоча пізніше ці процеси охопили й області Верхнього Повіслення. На території Словаччини та Моравії на деяких поселеннях трапляються пам'ятки з рисами, притаманними поселенням Повіслення (овальні напівземлянки з вогнищами), що вказує на можливість переселення у ці райони також якихось невеликих груп із Повіслення, але не раніше VI ст.

У Подунав'ї і на Балканах розселилися слов'яни із Середнього та Верхнього Подністров'я, а також Верхнього Попруття (празька група), із верхів'їв Південного Бугу та Середнього Дніпра (пеньківська група). Вони опускалися Прутом, Серетом та притоками Тиси і принесли в Подунав'я празький та пеньківський типи кераміки, характерні квадратні житла з піччю-кам'яною. Але пеньківська кераміка відома лише в Нижньому Подунав'ї та на Балканах. Потоки слов'ян, які прямували вверх по Дунаю, несли з собою кераміку празького типу.

Питання про час заселення слов'янами Дністровсько-Дунайського межиріччя, передусім його нижньої частини, ще чекає свого розв'язання.

До найбільш ранніх писемних джерел, які містять відомості про слов'яновенедів на північному березі Дунаю, належать Певтінгерові таблиці — дорожня карта, вірогідно, кінця III — початку IV ст. На карті венецианців розміщені між нижнім Дністром і Дунаєм поряд із сарматами, гепідами, даками, гетами та іншими етнічними угрупованнями. Пізніші джерела, що згадують слов'ян-склавівів (празька культура) та антів (пеньківська культура) у Північному Подунав'ї, належать до першої половини VI ст. Йордан добре знає і досить чітко визначає територію слов'ян-склавівів, вказуючи, що вони живуть на південь від Дністра та у верхів'ях Вісли, а земля антів лежить у межиріччі Дніпра та Дністра⁷. Повідомлення Йордана підтверджують інші писемні джерела, що також фіксують слов'ян у VI ст. в межиріччі Дунаю та Дністра. На північному березі Дунаю позначає слов'ян Прокопій. Він, на відміну від Йордана, у Подунав'ї знає не тільки склавівів, а й антів, вважаючи їх єдиним народом⁸. Оцінюючи загалом дані Йордана та Прокопія щодо слов'ян, треба мати на увазі, що вони стосуються середини VI ст., а тому повинні відображати становище слов'ян у Подунав'ї у більш ранні часи, можливо, у першій половині VI ст., а можливо, і наприкінці V ст. За часів правління Юстина (518—527 рр.) та Юстиніана (527—565 рр.) слов'яни-склавівів й анти вже вторгалися на територію Візантійської імперії, переходячи Дунай.

Б. О. Рибаків розділив походи слов'ян у Подунав'я на два хронологічні етапи, що відповідає джерельним даним. Перший етап належить до першої половини VI ст., коли склавівів та антів нерідко називали «гетами», як готів «скіфами». Вони здійснюють набіги на Фракію та Іллірію, і навіть заходять вглиб до Фессалонік. Інколи залишаються на зиму, часто разом з аварами та болгарамі⁹. Серію походів углиб візантійських земель здійснюють слов'яни в останній чверті VI—VII ст. Це, за Б. О. Рибаківим, другий етап. У цей період, за археологічними

даними, анти постулово оволодівають землями Балканського півострова, а склавіни осідають на обох берегах Середнього і Верхнього Дунаю.

На південь від Дністра археологічні матеріали, пов'язані зі слов'янами, виявлено на деяких поселеннях IV ст. культури карпатських курганів (Кодин II, Греча, Рогізна під Чернівцями на Верхньому Пруті), де поодинокі підквадратні напівземлянки з печами-кам'янками відкрито поряд з іншими, неслов'янськими типами жител, у тому числі наземними.

Суто слов'янські поселення, добре датовані фібулами, з'являються у Попрутті в V ст. (Кодин I). До пам'яток цієї ж доби належить поселення Ботошани I у Попрутті, розташоване за 70—80 км нижче від Кодина на території Румунії.

Д. Г. Теодор виділяє на Пруті та Сереті досить велику групу пам'яток V—VI ст., які зараховує до типу Костіш-Ботошани¹⁰. Прутом та Серетом вони спустилися до Дунаю, охоплюючи не тільки територію Молдови, а й інші регіони вздовж східної дуги Карпат.

Дослідження виявили, що для таких поселень як Ботошани, Костіш, Додешти, Полірешть характерні напівземлянкові підквадратні житла з піччю-кам'яною в кутку. Керамічні комплекси напівземлянок складаються з ліпної (горщики, сковорідки) і сіроглиняної гончарної кераміки (горщики, миски), аналогічної до посуду з Теремців, Сокола та інших слов'янських поселень Подністров'я гунського часу. На поселенні в Ботошанах знайдено фібулу післячерняхівського часу (не пізніше V ст.). Раннє датування цих поселень (V—VI ст.) підтверджує і наявність густорифлених червоноглиняних амфор, виявлених на поселеннях у Ботошанах та Додештах. Ліпна кераміка типологічно добре пов'язується з посудом пізніших слов'янських поселень на території як Північного Подунав'я, так і Подністров'я, гончарна кераміка походить від посуду римського часу на тій же території. У Подунав'ї сіроглиняна кераміка існує і в пізніші часи (VI—VII ст.) на пам'ятках типу Іпотешть — Кіндешть — Чурел; а також трапляється, але в значно меншій кількості, на поселеннях типу Сучава — Шіпот, на відміну від Подністров'я, де вона до початку VI ст. повністю виходить з ужитку.

З. Курнатовська, яка спеціально вивчала слов'янські пам'ятки Подунав'я та Балканського п-ва, справедливо вважає, що домінуючим компонентом у цих культурах були слов'яни¹¹. Із слов'янами вона пов'язує чотирикутне напівземлянкове житло з піччю-кам'яною, ліпні горщики празького та пеньківського типів, сковорідки, трупоспалення, відомі з великого могильника біля Серата — Монтеору. Дакійськими та дако-романськими елементами дослідниця вважає поодинокі напівземлянки з вогнищем, окремі форми ліпного посуду та гончарну кераміку, що сягають провінційно-римських традицій. З. Курнатовська виділяє також елементи візантійської кераміки та деякі вироби з металу візантійського походження.

Нові археологічні матеріали не тільки підтверджують, а й уточнюють відомості писемних джерел, що стосуються слов'ян Північного Подунав'я. Вони дають підстави перенести заселення слов'янами цього регіону до гунського часу, припускаючи можливість інфільтрації їх на ці землі також у першій половині I тис. Останнім часом деякі румунські археологи роблять спроби інтерпретувати пам'ятки типу Костіш — Ботошани та Іпотешть — Кіндешть — Чурел як поселення лише місцевої дако-романської людності. Хибність такої інтерпретації очевидна. У Дністровсько-Дунайському регіоні матеріальна культура слов'ян зберігає ті самі риси, що й у північніших регіонах між Дніпром та Дністром. Ні напівземлянкові житла з характерною лише для слов'ян піччю-кам'яною, ні основні форми кераміки (горщики празького та пеньківського типів, сковорідки) не були відомі в Північному Подунав'ї до приходу сюди слов'ян. Розселення слов'ян у Подунав'ї було тривалим. Це сприяло розвитку близьких контактів з залишками місцевого дако-романського населення, які відобразилися у матеріальній культурі, що поєднує на ряді поселень як слов'янські, так і субстратні елементи.

Близько VII ст. слов'яни підходять до берегів Дунаю, а деякі групи перетинають його, про що свідчить слов'янське поселення на правому березі поблизу с. Нова Черна в Болгарії.

У Подунав'ї слов'яни діляться на дві групи, і подальше їх розселення йде двома потоками. Один потік — анти з керамікою пеньківського типу просу-

вається вглиб Балканського п-ва, а другий — склавіни, із празько-корчацьким посудом, рухається вгору по Дунаю. Уже в VI ст. слов'янські поселення празької культури виникають на території Моравії та Словаччини¹². Освоївши верхів'я Дунаю, можливо під натиском аварів, слов'янські угруповання просуваються далі на захід й досягають верхів'я Ельби. Досить швидко вони заселяють межиріччя Ельби та Заале, де наприкінці VI — початку VII ст. відомі поселення типу Дессау — Мозіккау¹³. Характер жител (квадратні напівземлянки з печами-кам'янками) та ліпного посуду не залишають сумнівів у тому, що цей регіон було заселено тією самою слов'янською людністю, якою були заселені Моравія та Словаччина. Поки що важко сказати, як далеко на північний захід просунулися ці угруповання. Наявність у VIII—IX ст. у Шлезвіг-Гольштинії слов'янських поселень з аналогічними житлами (Ковель, Шуба та ін.) свідчить про інфільтрацію сюди якихось груп слов'ян — вихідців з Дністровсько-Дунайського межиріччя. Однак у північних районах Німеччини вони зустріли слов'янське населення з керамікою типу Суків — Фельдберг: Ми вважаємо, що суківська кераміка за походженням пов'язана з посудом типу Дзедзіце на території Середньої та Північної Польщі. Просування на захід дзедзіцької групи було масовішим та інтенсивнішим. Нашарування із суківсько-фельдберзькою керамікою підставляють пізніші слов'янські шари майже на всіх городищах мекленбурзької групи, на поселеннях і городищах землі Шлезвіг-Гольштейн, у тому числі в Ольденбурзі, у розкопках якого автор брав участь у 1983—1986 рр.¹⁴

На Ельбі зустрілися і схрестилися два поселенські потоки слов'ян, які просувалися з півдня, території Моравії, на північ та з північного сходу, території Польщі, — на захід. Очевидно, ця обставина, а також вплив субстратного германського населення й західніших германських сусідів створили умови для виникнення тут багатьох нових слов'янських угруповань, кожне з яких характеризується власними типами кераміки¹⁵.

Отже вихідною територією великого розселення слов'ян були лісостепові області України, звідки почалося розселення антів у Нижнє та Середнє Подунав'я і на Балканський п-ів аж до Греції, а склавінів — у Середнє і Верхнє Подунав'я і межиріччя Ельби і Заале, де утворюються дві групи західних слов'ян: сербська — південно-західна і полабська — північно-західна. Остання пов'язана з розселенням вихідців з ареалу дзедзіцької культури.

Розглядаючи розселення слов'ян, слід пам'ятати, що вже на історичній батьківщині у VI—VII ст. вони були поділені на групи венедів (у вузькому розумінні), склавінів та антів за писемними джерелами і принаймні на чотири групи: дзедзіцьку (венеди), празько-корчацьку (склавіни), пеньківську (анти) та колочинську (без найменування культури) за археологічними джерелами. Шляхи їх розселення вели в різні боки: венедів на захід, тримаючись балтійського помор'я, склавінів — на південь до Дунаю і південний захід; антів — на південь, на Балканський п-ів; колочинська група рухалась на північ і північний схід. За даними археології не можна виключати, що в Подунав'ї, де анти змішалися зі склавінами (могильник в Серата Монтеору) якась незначна частина склавінів разом з антами відійшла на Балкани, а частину антів захопили з собою склавінські племена, які рухались вгору по Дунаю. Не виключено, що якась незначна північна порубіжна частина пеньківського населення — антів відійшла разом з носіями колочинської культури на північний схід до районів, де сиділи балти та угрофіни. Вже у V—VII ст. в Саратовському Поволжі відома іменьківська культура, до складу якої входили слов'яни. Наявність матеріалів празько-корчацької культури на північ від Прип'яті вказує на часткове відселення склавінів у ці райони. Зрозуміло, що відселилась лише частка слов'ян. Більшість населення — носіїв згаданих культур — залишилась на старих місцях, хоч і тут відбулися помітні внутрішні переміщення.

За археологічними матеріалами чітко простежуються три основні напрямки розселення слов'ян: 1 — верхньодніпровської групи слов'ян (київська і її наступниця колочинська культури) на північ і північний схід в ареали балтських та угро-фінських культур; 2 — носіїв слов'янської частини черняхівської культури та їх нащадків — носіїв празько-корчацької культури на середній та верхній Дунай і в межиріччя Ельби та Заале; 3 — носіїв пеньківської культури в Нижнє Подунав'я та на Балкани (рис. 1).

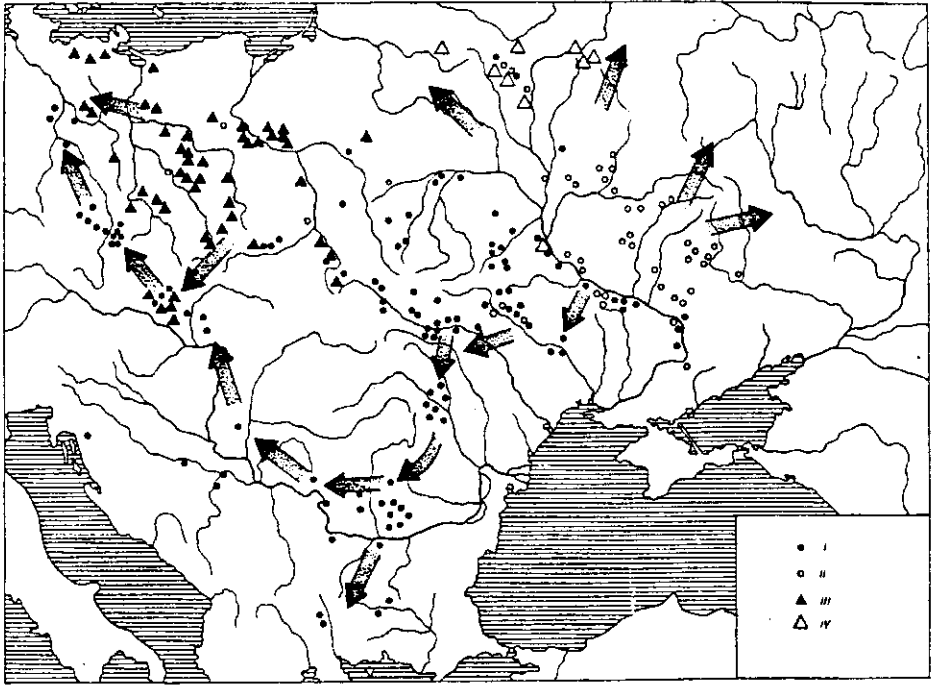

Рис. 1. Карта-схема слов'янських поселень V—VIII ст. (за П. Доногом, І. Земаном з уточненнями автора) та напрямки великого слов'янського розселення. Умовні позначки: I — підквadratні житла-напівземлянки з печами; II — підквadratні житла-напівземлянки з вогнищами; III — овалні та інші форми жител з вогнищами; IV — наземні житла. Стрілками позначено напрямки розселення слов'ян в середині I тис.

Саме велике розселення слов'ян у VIII—IX ст. стало основою їх перерозподілу на східних, західних і південних і започаткувало процеси подальшої їх диференціації в межах кожної із згаданих груп. У VIII—IX ст. ніколи не існувало ні східної, ні західної, ні південної слов'янської етнічної спільності, а були східні, західні та південні слов'янські племена або їх союзи. Тому кожен із сьогоденіших слов'янських народів може шукати свої витоки у середовищі тих історичних подій, що відбувалися на просторах Східної та Середньої Європи в епоху великого переселення народів. Це впливає з писемних та археологічних джерел, а також із лінгвістичних, що неодноразово доведено Ю. Шевельовим. Археологія, зокрема відкриття і вивчення слов'янських археологічних пам'яток V—VII ст., остаточно перекреслили всі попередні історичні побудови, створені на підставі літопису, за яким слов'яни споконвік жили у Подунав'ї і нібито були витіснені «волохами» з Придунав'я в першій половині I тис. В. Ключевський, виходячи з літописних даних, навіть вважав, що слов'яни, проживши п'ять століть у Північному Прикарпатті, розселились звідти на місця, вказані літописцем. Зараз археологія без застереження довела, що велике розселення слов'ян відбувалося з Північного Прикарпаття на Дунай, а з Верхнього Подніпров'я на Волгу, а не навпаки.

Історичне значення великого переселення народів, що охопило і слов'янський світ, полягає в тому, що воно започаткувало поділ слов'ян на ті етнічні групи, які залежає від історичних обставин заклали основи процесів формування сучасних слов'янських народів. Виходячи з археологічних джерел, склавіни, представлені празько-корчацькою культурою, стали не тільки предками українського народу, але й склали основний компонент предків словаків, морав'ян і чехів та українсько-польського населення у Верхньому Повісленні. Польки середньої та північної частини сучасної Польщі мають окремі історичні витоки, що сягають дзедзиської культури. Пеньківські старожитності антів на території України були поглинуті празько-корчацькою культурою. Це змішане антсько-склавінське населення дало сіверян — предків лівобережних українців.

Та частина антів, що понесла з собою пеньківську культуру на Балкани, стала основою болгарської, сербської, хорватської та інших етнічних груп південних слов'ян. Предками білорусів та росіян було населення Верхнього Подніпров'я, представлене у V—VII ст. колочинською культурою, яке поступово займало області із балтським та угро-фінським субстратами. Ці висновки знаходять підтвердження в культурах VIII—X ст., що відображають стан суспільного розвитку в Східній Європі напередодні утворення Київської держави.

Києво-руська держава, очолена князями династії Рюриковичів приблизно на одне століття об'єднала в політичному відношенні всі східнослов'янські племінні союзи і ряд угро-фінських та інших неслов'янських племен. Але навіть у період, приблизно столітньої стабільності до роздробленості Русі і міжудільних війн вона лише дещо уповільнила, але не зупинила розвитку етнічних процесів, що накреслились в середині I тис. В умовах Київської Русі не відбулося повної нівеляції міжетнічних відмінностей. Вони збереглися як у мовній, так і в культурній, і навіть економічній сферах. Отже, ті перші паростки трьох східнослов'янських етносів, як і південно- та західнослов'янських, що з'явилися на ґрунті освоєння слов'янами чужих територій та асиміляції неслов'янських груп населення, більше не зникали. Тому епоху великого розселення слов'ян можна вважати вихідною точкою процесів слов'янського, в тому числі і східнослов'янського народотворення.

Розгром Київської Русі монголо-татарами лише змінив історичні умови, за яких етнічні процеси східнослов'янських народів, що опинились у складі різних держав, загострилися і набули конкретнішого виразу. Це, до речі, відповідає загальним історичним закономірностям етнічного розвитку європейських народів у цей період.

Примітки

¹ *Свод древнейших письменных известий о славянах.*— Т. I (I—VII вв.).— М., 1991.— С. 111.

² Там же.— С. 375.

³ Там же.— С. 85, 86.

⁴ *Свод древнейших письменных известий о славянах.*— Т. II (VII—IX вв.).— М., 1991.— С. 367.

⁵ *Літопис Руський* / Пер. Л. Є. Махновець.— К., 1989.— С. 2.

⁶ *Баран В.* Становлення ранньосередньовічних слов'янських культур та основні шляхи розселення слов'ян // *Записки НТШ.*— 1993.— ССХХV.— С. 59—86.

⁷ *Йордан.* О происхождении и деяниях гетов.— М., 1960.— С. 72.

⁸ *Свод древнейших письменных известий о славянах.*— Т. I.— С. 184, 185.

⁹ *Рыбаков Б. А.* Киевская Русь и русские княжества.— М., 1982.— С. 52, 53.

¹⁰ *Teodor T. G.* Civilizatia romanika la est de Karpati in secolate V—VIII e. n. Asezarea de la Botoşane-Suceadava.— Bukuresti, 1984.— S. 31, 32.

¹¹ *Kurnatowska Z.* Słowiańszczyzna Południowa.— Wrocław — Kraków — Gdańsk, 1977.— S. 25—31.

¹² *Bialikova D.* Zur Datierung der oberen Grenze des Prager Typus der Sudwestslowakei // *AR.*— 1968.— Т. XX.— S. 61—63; *Zemen J. K.* problematike časneslovanske kulture ve Stredni Evrope // *Pamatky archaeologicke.*— Praha, 1979.— LXX.— S. 113—130.

¹³ *Krüger B.* Dessau-Mosigkau.— Berlin, 1967; *Brachmann H.* Slawische Stämme an Elbe und Saale.— Berlin, 1983.— S. 7—20.

¹⁴ *Kemke T.* Die Keramik des 8—12 // Jahrhunderts. Starigard/Oldenburg — Hauptburg der Slawen in Wagrien.— Offa.— Bücher 53.— Neumünster.— 1984.

¹⁵ *Schuldt E.* Die slawiesche Keramik in Mecklenburg.— Berlin, 1956.

ВЕЛИКОЕ РАССЕЛЕНИЕ СЛАВЯН

Процессы великого расселения славян в середине I тыс. необходимо оценивать не только с позиций освоения ими новых территорий и славянизации субстратного населения. Продвигаясь на север и северо-восток, на юг и запад, уже в то время разные славянские племенные группы смешивались с неславянским населением и вместе формировали новые этнические образования, относительно их славянских племенных союзов, что остались на исторической прародине. В статье доказывается, что эпоха великого расселения славян одновременно является эпохой зарождения трех восточнославянских этносов: белорусского, русского и украинского, как и юго-западнославянских народов. Киевское государство во главе с династией Рюриковичей не остановило, а лишь замедлило процессы формирования трех частей западного славянства, начало которых совпадает с эпохой великого переселения народов. Разгром монголо-татарами уже разных в то время (XII—XIII вв.) самостоятельных княжеств восточного славянства, попавших в состав разных государств, не начал, а лишь усилил и привел к завершению процессы восточнославянского нароодообразования.

V. D. Baran

THE GREAT DISPERSION OF THE SLAVS

Processes of the great dispersion of the Slavs in the mid of the 1st millennium should be analyzed not only from the standpoint of assimilation of new territories and slavification of the substrate population. Moving to the north and north-east, to the south and to the west different groups of Slavic tribes by that moment mixed up with non-Slavic population formed new ethnic groups with respect to those which remained in their historical pra-motherland. It is proved that the epoch of the great dispersion of the Slavs is simultaneously the period of birth of three east-Slavic ethnic groups: Byelorussian, Russian and Ukrainian peoples, as well as of south-west-Slavic peoples. The Kiev state headed by the dynasty of the Rurikovichs did not halt but only made somewhat slower the processes of formation of three parts of east-Slavic peoples; the onset of those processes comes back to the epoch of the great migration of peoples. Different and independent at that time (the 12th — 13th cent.) principalities of the east Slavs which found themselves within different states were crushed by the Mongols-Tatars. That defeat did not give rise to, but only intensified and led to completion processes of the east-Slavic peoples' formation.

ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ ИСТОРИЯ ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ I — НАЧАЛА II ТЫС.

О. В. Сухобоков

В статье на основании анализа материалов археологических памятников рассматриваются вопросы этнокультурной истории Левобережной Украины I — начала II тыс. н. э., формирования восточнославянского (древнерусского) этнического массива.

Вопросы истории населения Среднего Поднепровья и Левобережной Украины рассматриваемого времени занимали видное место в научном творчестве академика Б. А. Рыбакова, что нашло отражение в многочисленных трудах юбиляра, приложившего немало сил как на археологическом, так и на чисто историческом уровнях их разработки. В этом плане Б. А. Рыбаков принадлежит к числу

© О. В. СУХОБОКОВ, 1998